

SA EXAM PAPERS

YOUR LEADING PAST YEAR EXAM PAPER
PORTAL

Visit SA Exam Papers

www.saexampapers.co.za

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LARA 2020

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: Awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 14.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na khethekanyo THARU:

KHETHEKANYO YA A:	Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B:	Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C:	Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo	(30)
2. Vhalani ndaela DZOTHE nga vhuronwane.
3. Fhindulani mbudziso DZOTHE.
4. Thomani KHETHEKANYO INWE na INWE kha siatari LISWA.
5. Hune KHETHEKANYO INWE na INWE ya fhelela hone ni talele.
6. Nomborani phindulo dzanu zwi tshi anana na kunomborelwe kwo shumiswaho kha ili bammbiri la mbudziso.
7. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso INWE na INWE, ni pfuke mutaladzi.
8. Ni dzhieze nzhele mupeleto na kufhatelwe kwa mafhungo.
9. Tshifhinga tsho anganyiwaho:

KHETHEKANYO YA A:	Minetse ya henefha kha 50
KHETHEKANYO YA B:	Minetse ya henefha kha 30
KHETHEKANYO YA C:	Minetse ya henefha kha 40
10. Nwalani nga vhudele, nahone zwi vhaleaho.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA U WANA THALUTSHEDZO NA U PFESESA**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA A na TSHA B uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo vhudziswa.

TSHIBVELEDZWA TSHA A**GOMELELO NA MASIANDAITWA ALO**

1	Luṭavula lwa vhuya lwa swika, vhathu nga mvelo ano maḍuvha a vha tsha tṭshela kule na dziradio. Tshivhangalelwa tshavho ndi u ṭodou ḍivha uri vhabvumbi vha mutsho vha khou vhona mini – ndi kusidzana kana ndi kutukana naa? Honeha, vha vhuya vha pfa hu tshi pfi ho ṭodzimela kutukana hu vuwa ṇḍado ngauri ndi hone vha tshi ri ro welwa nga ṇḍu na tshitanga, khuvha ro shengela.	5
2	'Naiwaha ri tou nga ri do vhuya fhedzi, khufha hu tshi pfi ho ralo u ṭodzimela kutukana.' Vho Khodeli vha ralo vha tshi sumbedza u kulea ṇungo. Mukalaha avha vho vha vhe mufuwi wa biko afha shangoni la Gombame. Ri tshi ḍa kha thakha iteli vho vha vhe tshigwili; hu tshi kholomo, he nngu he na mbudzi dzine u nga si dzi vhale wa dzi fhedza nga ḍuvha lithihi. Vho ri u pfa lusevheḍi nga ha gomelelo, a vho ngo tsha vhuya vha dzi bonya. Thakha yavho iwe vhathu! Vha do i fusha ngani, nga tshone tshikwama-shu?	10
3	Vhathu afha Gombane vho komolela vho komolela vha tshi ri khamusi mvula i do vhuya ye tho, hone zwa sokou sea zwi tshi ṭanama. Ha vha hu hone gomelelo lo thoma u ḍine maanda. Zwifuwo na zwone zwa vho thoma u gwanda mavu, muondo na wone we thi taiwi. Ha vuwa tshipipipi zwi tshi gwadama nga tshithihi nga tshithihi. Vho Khodeli vho ri u vhona u vhifha ha zwithu vha thoma u rengisa thakha yavho na u fhedzisa dze dza vha dzo no lombela vha tshi rengisa nama. Fhedzi-ha, vho vha vha tshi khou shavha mvula vho no naiwa vhunga ho vha ho no fa dzi si na tshivhalo.	15
4	Nga nthani ha leneli gomelelo, na milambo ya thoma u xa. Ndi he na phukha dzi tshilaho maḍini na dzone dza vho kwamea; u tshi ya milamboni wo vha u tshi reshwa nga munukho wa zwipuka zwo faho. Arali wo ima henefha philiphilini ya mulambo, wo vha u tshi vhona miri ye ya vha i tshi dzula i tshi titima maḍini na yone yo welwa nga khombo ya u oma nga nthani ha thahalelo ya madi.	25

- 5 Rithani we a vha e na tsimu khulwane i sa vhambedzwi na dzunde na ene zwo mu fara t̃haha mus_i a tshi vhona zwiliṅwa zwayo zwo fa tshote. A tshi 30
humbula mbeu na dizili zwe a vha o tou renga a pfa t̃hoḥo i tshi mona.
U vhona zwo ralo, a kuvhanganya vhashumi a vha t̃alutshedza khaedu ine a
vha nayo zwo itiswa nga ñthani ha iyi nyimele yo vhfihaho. Vhashumi vha
vhathu a vho ngo vhuya vha koloniwa mus_i vha tshi vhudzwa uri vha tea u
vha vho awela u shuma. Vho vha vha tshi khou ḍi zwi vhona zwauri vhunzhi 35
midini afha shangoni ḷa Gombame khuhu i tevhela muthu.
- 6 Gomelelo ili ḷo kombetshedza uri Vhamusanda vha henefho vha rambe
tshivhidzo tshi si na tsaleli. Vhadzulapo vha tou kusuwa vha tshi gonya
thavhani nge vhe u si dze muvhidzi tshivhidzelwa u sa tshi ḍivhi. Mus_i
Mavu vho no zwa, vhadzulapo na vhone vho bvisa ṽhupfiwa ho 40
fhambanaho. Honeha, mafhungo o t̃odou tshinyala mus_i vha tshi vho thoma
u sumbana na avho vho t̃avhaho miri ya mipaini ya vho nga ndi yone
tshivhang_i tsha gomelelo. Murangi, ene muhulwane wa Khoro ya
Vhadzulapo, o kaidza uri bomepome a ḷi nga thusi tshithu, kha hu tandwe ḷi 45
no fukwa. Ha mbo ḍi ṽhofhiwa ḷa uri vhanna na ṽhathanga vha tea u ya
mulamboni wa Lufhadi we wa vha u tshi sumbedza uri arali vhathu vha bwa
hu nga ḍi wanala maḍi. Ee, nangoho vha tshi bwa vha mbo ḍi a wana.
- 7 Lone-vho ili gomelelo ḷo vha ḷi songo sia fhethu, phukha dze dza ponya lufu
dzo vha dzi tshi vho swika na midini dzi tshi ḍi ri khamusi ri ḍo tshila. Dzo
vho tou homolowa mulamboni wa Lufhadi he vhathu vha bwa hone maḍi. 50
U ḍa ha phukha afha Lufhadi zwo vho dzhenisa vhadzulapo nyofho. Ndi
nge vha humbula uri dziṅwe dzadzo dzi nga vha zhongonedza na u vha
shela malwadze nga u nwa maḍi ayo.
- 8 Vhunga maano a tshi vambwa nga luvhadzi, vhamusanda vho mbo ḍi
ṅwalela vha Muvhuso wa Vhukati vha tshi humbela u phalaliwa kha nyimele 55
iyi. Muvhuso a wo ngo vhuya wa vha na thidza, wo mbo ḍi rumela vhathu
na magoloi a ḍisa maḍi na a u vhora u itela uri vhathu vha sa welele.
Nangoho ho mbo ḍi vha mupfufhi u si mphire ha ya ha bwiwa gwedzho
ḷihulu ha dzheniswa dziphaphi dza u kokodza maḍi a tshi bva fhasi.
Muvhuso wone wa langana na vhadzulapo uri tsheledē ya muḍagasi miṭa i 60
ḍo tou ita sengosengo. Ili fhungo ḷa kosekose vhadzulapo vho ḷi t̃anganedza
hu si na u koloniwa. U thivhela vhuada, vho dovha hafhu vha ḍivhetshela
milayo ya u langa kushumisele kwa ayo maḍi. Miṅwedzi i si mingana,
Gombame thaidzo ya gomelelo ya vhonala i tshi khou fhufhurea.
- 9 Vhamusanda vho livhuwa vhadzulapo vhavho kha maanda nga u pfana. 65
Shango ḷa dzika, dzembe ḷa vhuyeleva mufhinini. Ri nga ri mini? Ri livhuwa
Ene Mudzimu Ramakole.

[Zwi bva kha: *Thimu ya vhatoli*]

TSHIBVELEDZWA TSHA B

[Tshi bva kha: [Google. images](#)]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A

1.1 Vhalani mitaladzi ya 1–4.

Ndi mini tshine tsha ita uri vhatu vha si tsha tuwa tsini na dziradio dzavho? (1)

1.2 Vhalani mitaladzi ya 4–5.

Ndi tshini tshe tsha shela nyofho vhatu vha Gombane lwe vha si tsha divha na zwine vha nga ita? (1)

1.3 Vhalani phara ya 2.

Sumbedzani zwithu ZWIRARU zwine zwa ita uri Vho Khodeli vha si tsha fara na khofhe musi vha tshi pfa nga ha nyimele ine ya do wela shango la Gombame. (3)

1.4 Vhalani phara ya 3.

Talutshedzani zwe Vho Khodeli vha ita u itela u tsireledza thakha yavho kha nyimele ye shango la vha li tshi khou tangana nayo. Bulani ZWIVHILI. (2)

- 1.5 Kha mitaladzi ya 34–35, hu na liambe/liidioma, ... khuhu i tevhela muthu.
Sumbedzani uri liambe/liidioma ili li thusedza hani kupfesesese kwanu kwa mafhungo e na vhala. (3)
- 1.6 Vhalani phara ya 6.
Talutshedzani mulaedza une muñwali a khou isa kha vhavhali nga mafhungo a phara iyi. (2)
- 1.7 Vhalani phara ya 7.
Sumbedzani khaedu dzine vhadzulapo vha Gombame vha nga tangana nadzo musi vha tshi ya u ka madi mulamboni wa Lufhadi. Bulani ZWIVHILI. (2)
- 1.8 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo ñekedzwaho.
Vhalani mitaladzi ya 7–8. 'Ñañwaha ri tou ... u ñodzimela kutukana.'
Muñwali u khou ñodou bvisela khagala ñdivho ya vhomakhulukuku (IKS) i sumbedzaho uri khalañwaha i tevhelaho hu ño vha na ...
A gomelelo lihulu.
B mvula nnzhi.
C u bebwa ha vhatukana vhanzhi.
D midalo mihulu. (1)
- 1.9 Talutshedzani zwine na vhona zwi tshi sumbedza uri vhamusanda ndi khosi i re na vhudifhinduleli mafhungoni aya e na vhala afho ñtha. Bulani ZWIVHILI. (2)
- 1.10 Vhalani phara ya 8.
Ni a tendelana na na kuvhonele kwa muñwali zwi tshi yelana na mafhungo e a bviselwa khagala kha iyi phara? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno THARU. (3)
- 1.11 Vhalani mitaladzi ya 12–13.
Nga kuvhonele kwanu, ni vhona thaidzo ye ya wela vhadzulapo vha shango la Gombame yo tandululea nga ñdila i fhushaho? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno THARU. (3)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

- 1.12 Ndi ifhio nyimele ine muoli a khou ri tanela yone nga tshifanyiso itshi? Tikedzani phindulo yaṅu nga mbuno NTHIHI. (2)
- 1.13 U ya nga kuvhonele kwanu, ni nga ri mini nga vhudipfi ha vhatu vha re afho tshifanyisoni? Tikedzani phindulo yaṅu nga mbuno NTHIHI. (2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B

- 1.14 Mafhungo e na vhalakha TSHIBVELEDZWA TSHA A a na vhushaka na a TSHIBVELEDZWA TSHA B u swika huiwe fhethu, fhedzi hu ḍi vha na huiwe u fhambana hu vhoneleho.
- Sumbedzani vhoneleho ha likumedzwa ili. (3)

TḂHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA C nga vhuronwane. Afha hu tandavhudzwa kulondotelwe kwavhudi kwa ma^o.

THANYELANI: Ni lavhelelwa u ita zwi tevhelaho:

1. Nweledzani nga maipfi anu ni tshi sumbedza zwine zwa nga itwa u itela u thogomela ma^o.
2. Nwalani phara yo lunzhedzanaho tshidele, ni shumise maipfi anu.
3. Manweledzo anu a faredze mbuno dza SUMBE dzi kha phara nga maipfi a sa fhiri 90.
4. A ni lavhelelwi u dzhenisa thoho ya manweledzo.
5. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi mafheloni a manweledzo anu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C**MATO – LWONE LUVHONE LWASHU**

Ma^o ndi murado wa muvhili une wa vha wa ndeme vhukuma kha vhutshilo ha muthu; ndi ngazwo a tshi tea u thogomelwa nga vhuronwane.

Ndi zwa ndeme uri muthu a thathuvhiwe ma^o nga dokotela u itela u divha nyimele ya ma^o awe. Zwenezwo zwi do mu thusa u ilafha ma^o awe uri naho e na thaidzo a do dzula e na mutakalo wavhudi misi yothe.

Zwiliwa zwo fhambanaho na zwone zwi na ndeme kha mutakalo wa ma^o ashu. Muthu u tea u la zwiliwa zwi re na miroho khathihi na mitshelo, a fhungudza zwiliwa zwo dalaho mapfura u itela mutakalo wa ma^o.

Muvhili wo kalulaho u vhangala malwadze. Muthu kha lilele u vha na tshileme tsho teaho uri zwi sa do mu vhangela vhwulwadze ha swigiri vhune ha kwama ma^o, lune a nga swinga. Muthu kha dithogomele nga u kona u thivhela malwadze muvhilini wawe.

Maduvha ano vhunzhi ha vathu vha shumisesa khomphyutha musi vhe kha mishumo yavho yo fhambanaho. Muthu u tea u thogomela mutakalo wa ma^o awe nga u ambara mangilasi a u thivhela tshedza tsha khomphyutha khathihi na u awedza ma^o arali o shumiseswa.

Fola lone a lo ngo vhuya la lugela mutakalo wa muthu na khathihi. Muthu kha diilise kha u shumisa fola saizwi li tshi ita uri tsinga na misipha ya maoto zwi aluwe nga u tsvhanya. Ndi fhala hune wa do wana maoto a muthu a no daha fola a tshi dzula o tswukuluwa sa a no nga o shelwa phiriphiri.

Musi duvha li tshi fhisesa, muthu kha ambare mangilasi a duvha kana muwadzi wo lugelaho u thivhela duvha kha maoto. Nga maanda vhatu vhane vha shuma vhe nnda, vha tambaho mitambo luvhandeni lwo vuleaho, kana na avho vha tshimbilaho duvhani.

Muthu kha vhe na ndivho ya divhazwakale ya lushaka lwa hawe ngauri maawe malwadze a maoto a bva tsikoni o dzhielwa u bva kha lutsinga lwa lushaka lwonolwo. Muthu a divha nyimele yawe u a tsvhanya a wana thuso fhethu ho teaho.

Lushaka kha ri tsivhudzane, ri si tende u xeletshelwa nga murado hoyu wa ndeme ngauri maoto a shuma mushumo muhulwane kha vhuvha ha muthu.

[Tshi bva kha: www.google.co.za]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B:

10

KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO

Talelani khungedzelo (TSHIBVELEDZWA TSHA D) i re afho fhasi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo vhudziswa.

TSHIBVELEDZWA TSHA D

NDELE DZA NDELE!!!

RI RI TANZWA MATO

- NDELE DZA NDELE dzi ri ri vha kanda lini?
- Saizwi mupo na muthu e madelemapfani.
- Zwikwara na dzithavha ri guduba ra sia ro aledza.
- Miri, mahatsi na maluvha a tshakatshaka vha tou khetha.
- Ri shandukisa muḏi vhadzulatsini vha u hangwa.
- Ngade yavho i do taniwa na nga zwiḱoni, notshi vha fuwa.
- Muano washu u ri mushumo phanda, malamba murahu.
- Mutengo u tiwa nga vhone, arali vho wela kha vhafumi vho vhaledzaho.
- Vha tshi ri toda ri wanala zwifhatotserekanoni zwa Lambani.
- Kha vha ri kwame kha vhutumani vhu tevhelaho:
015 975 2213 kana ndele@gmail.com

[Tshi bva kha: www.google.images]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA D

- 3.1 Talelani khungedzelo iyi nga vhuronwane. Ndi tshini tshi kungaho maṭo a mutaleli? Bulani ZWIVHILI. (2)
- 3.2 Fhungo asili: 'Ndi nnyi a sa funi zwivhuya?'
Mbudziso iyi i ni disela thalutshedzo-de musu no sedza khungedzelo iyi? (2)
- 3.3 Fhungo asili: 'RI RI TANZWA MATO'. Sumbedzani u tea ha tshilogeni itshi maelana na iyi khungedzelo. (2)
- 3.4 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho.
Lifurase asili: 'Saizwi mupo na muthu e madelemapfani.'
Lifurase ili li bveledza figara ya muambo ya ...
A litatathino.
B linanedzi.
C limethafore.
D lifanyisi. (1)
- 3.5 Fhungo asili: 'Mutengo u tiwa nga vhone, arali vho wela kha vhafumi vho vhaledzaho.'
U ya nga kuvhonele kwanu, ni vhona mukungedzeli o shumisa thekheniki-de nga fhungo ili? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno MBILI. (3)

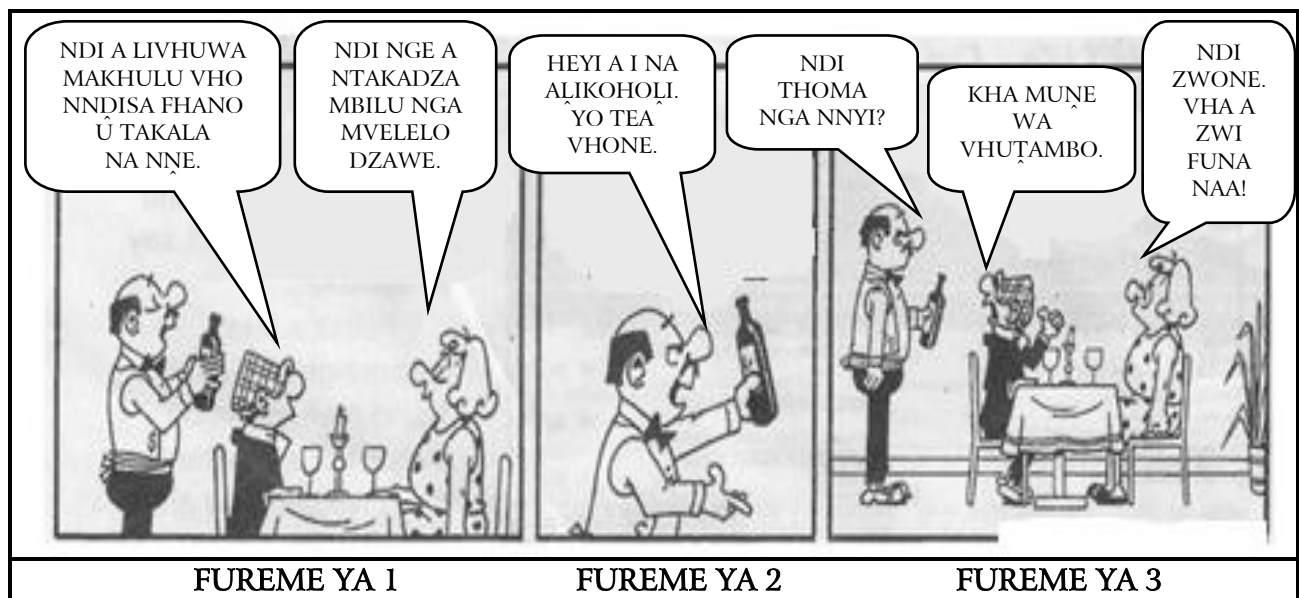
[10]

MUDZISO YA 4: U PFESEA ZWIÑWE ZWIBVELEDZWA ZWA VHUDAVHIDZANI

U SENGULUSA KHATHUNI

Talelani khathuni (TSHIBVELEDZWA TSHA E) i tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khayoy.

TSHIBVELEDZWA TSHA E

[Tshi bva kha: www.google.com/images]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA E

- 4.1 Talelani khathuni iyi nga vhuronwane. Ndi zwifhio zwine muoli a tama u zwi isa kha vhataleli vha iyi khathuni? (2)
- 4.2 No talela FUREME YA 1 na FUREME ya 3, talutshedzani phambano i bviselwaho khagala nga luambo lwa muvhili lu wanaho kha idzi fureme mbili. (2)
- 4.3 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo ñekedzwaho.

Kha FUREME YA 1, hu na libulafhethu 'FHANO'. Libulafhethu ili lo vhumbwa nga ...

- A lisala.
- B dzina.
- C A na B.
- D litaluli. (1)

4.4 TALELANI FUREME YA 1.

Talutshedzani vhudipfi ha nwana no disendeka nga kha zwi wanalaho kha iyi fureme. Tikedzani phindulo yanu. (2)

4.5 U ya nga kuhumbulele kwanu, ni vhona zwe mukegulu vha itela muduhulu wavho zwi tshi nga vha na thuthuwedzo-de vhutshiloni hawe? Bulani ZWIRARU. (3)

[10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YONE

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA F uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA F: PHUROSА

MATAKADZA MBILU

- 1 Duvha lo ri li tshi sala li tshi tou mbala, Mamvivhi a vha a tshi khou rahuwa tshivhanga tsha Imbani. Makhulu wawe vho vha vho tou vhudza tshi na ndevhe musu vha tshi ri a tou vhusiku sala nduni uri a de a vhone tshibulebule tshe vha mu farela. Nangoho khoyu a tshi khou dzhena mudini wa Vho-Tshigwanda o tou hwalela thovhela. U swika a ho ngo 5
vhuya ha vha na zwiwwe, vhuvhili havho vho mbo di livha dangani vha mu sumbedza kholomo yo bebaho nga namana mbili.
- 2 Mamvivhi o vha a songo takala zwone musu a tshi vhona kholomo yawe ye Vho Tshigwanda vha mu livhuwa ngayo nga murahu ha musu o lisa kholomo dzavho miwaha mivhili. Mamvivhi o rina namana idzo 10
madzina, a fhedza a mbo di onesa a humela hayani hawe ngei Dududu. A tshi swika o wana mme awe vho mu sevhedza nga matanari e vha a renga ngei Vhulondo. O a takala a ri a do mu fha mutakalo wavhudi muvhilini wawe. Mamvivhi o ri u la thumbu ya tou rwe, a nwa madi a ya 15
u edela fhasi ha muri wa musuma ngauri o vha o netiswa nga lwendo.

[Tshi bva kha: *Thimu ya Vhatoli*]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA F

5.1 Kha mutaladzi wa 1, hu na linyanyu. Li topoleni ni li shumise fhungoni le na tou divhumbela. (2)

5.2 Kha mutaladzi wa 6, hu na libulafhethu.

Inwi li topoleni ni dovhe ni li shumise fhungoni le na tou disikela. (2)

- 5.3 Kha mutaladzi wa 7, hu na ipfi lo shumiswaho li songo teaho.
Neani ipfi lo teaho vhudzuloni ha ilo, ni dovhe ni li shumise fhungoni lanu. (2)
- 5.4 Fhungo asili: 'Mamvivhi o rina namana madzina.'
Li thomeni nga ipfi li tevhelaho: Namana ... (1)
- 5.5 Kha mutaladzi wa 13, hu na fhungo asili: 'O a takala a ri a do mu fha mutakalo wavhudi.' Fhungo ili lo khakhea.
Inwi li nwalululeni no li khakhulula. (1)
- 5.6 Kha mutaladzi wa 3, hu na liambe, 'Vhusiku sala nduni.'
Inwi li shumiseni fhungoni le na tou disikela u sumbedza uri ni a divha zwine la amba zwone. (2)

[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70